

UOT 159.9

**ELMİ YARADICILIQ FƏALİYYƏTİNİ SƏCİYYƏLƏNDİRƏN
XÜSUSİYYƏTLƏR****İSAYEVA ZABİTƏ MUSTAFA qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş müəllim**e-mail: sdu.elmixeberler@mail.ru**Açar sözlər: elm, yaradıcılıq, xüsusiyyətlər, proses, fəaliyyət, inkişaf*

Hansı sahəyə yönəldilməsinə baxmayaraq, yaradıcılıq fəaliyyəti həqiqətin axtarılmasına yönəldilmiş fəaliyyətdir. Yaradıcılıq prosesində həqiqəti öyrənməyə olan maraq, həqiqətə, gerçək olana məhəbbət və bağlılıq, bunların təsiri ilə yaranan tələbatlar intellektual hissləri və ehtirası gücləndirir. Həyatda hər şeyi üstələyərək insanın həyatını mənalandırır. Yalnız bu zaman yaradıcılıq fəaliyyəti səmərəli, yaradıcı məzmununda olur. Həqiqətin tapılması özünü və dünyanı dərk etmə yolu ilə baş verir. Ona görə də hər bir insan özünü və dünyanı dərk etmək üçün özünü inkişafa cəhd göstərir. Bu cəhdətmənin gücünü hiss etmək, yaranmış yeni hisslərdən həzz almaq, yaradıcılığın yolunu tapmaqdır. Dəyişməz, əbədi qanunların ifadəsi olub, təbiətdən qaynaqlanan bu özünü inkişaf cəhdi, həm də şəxsiyyətin özünü yaratma tələbatı ilə bağlıdır. Burada «özünü yaratma» dedikdə onun təbii və sosial quruluşuna uyğun olaraq yaradıcılıq imkanlarının tam üzə çıxarılması, ağılın və ruhun vəhdəti başa düşülür. Bu vəhdətdən yeni ideya yaranır.

İnsan ruhunun əsas istiqamətlənindən biri məhz xüsusi elmi dəyərlərə və qüvvəyə, biliklər istehsal etməkdən, yeniliklərə yol açmaqdan ibarətdir. Elmi yenilik adı altında çox mürəkkəb və təəssüf ki, praktik baxımdan müəyyən olunmayanlar başa düşülür. Belə ki, yenilik, həmişə qeyri-müəyyənliklə, qarşı-qarşıya qoyulur. Həqiqətən də, bir anlıq dünyanı bütövlükdə dəyişməyən kimi təsəvvür edək. Bu zaman yeniliyin baş verməsinə ehtiyac olacaqmı? Belə olduğu halda, hər şey təkrarlanandır, heç bir gözlənilməzlik baş vermir. Yenilik ətraf aləmin qeyri-müəyyənlik ifadəsidir. Ətraf aləm nə qədər çox qeyri –müəyyən, dəyişəndirsə, özündə o qədər çox yenilik daşıyır. Belə mühit özünün təsiri altında, onunla qarşılıqlı əlaqədə olan obyektı yaradır. Bütün bunlar təbiidir ki, insan yaradıcılığına da şamil edilir. İnsan və cəmiyyət nə qədər çox dəyişən, mürəkkəb şəraitdə olursa, o qədər çox yeniliklər baş verəcək, yaradıcılıq çox inkişaf edəcək [1].

Həm bədii, həm də elmi yaradıcılıq prosesi oxşar qanunauyğunluqlarla tənzimlənir. Bununla yanaşı, bədii və elmi yaradıcılığın fərqli cəhətləri də var. Birinci fəaliyyətin xarici təzahürlərə (incəsənət əsərlərinin yaradılmasına), ikincisi daxili proseslərə (fikri əlaqələrin qurulmasına) yönəlir. Nəticədə, hər iki yaradıcılıq prosesi özünü müvafiq qaydada göstərir. Bu nəticələr insanın yaradıcı təxəyyülünü, fantaziyasını, əqli konstruksiyalarını özündə əks etdirərək ən sadə şeir parçasından tutmuş nəhəng tikinti layihələrinə, elmi kəşflərə qədər dəyişir.

Z.Freyd, K.Q.Yunq, E.Erikson, E.Fromm, A.Ben, M.Q. Yaroşevski, L.Breeq, L.V.Blinova, P.V.Smironov, Y.A.Ponomaryov, L.S.Viqotski, İ.R.Korolenko, Q.V.Frolova, V.Meyder, R.Bard, S.S.Jeynova və b. elmi yaradıcılıq prosesinin digər yaradıcılıq sahələrindən fərqi, ilk növbədə, bu sahələrdə cərəyan edən proseslərin texniki tərəfləri ilə yanaşı, fikri əməliyyatların psixoloji quruluşunda axtarırlar [2, 24].

Əgər biz yaradıcılığın iki sahəsi, məsələn, bədii və elmi yaradıcılıq fəaliyyətində baş verən psixi prosesləri təhlil etsək, elmi yaradıcılıq prosesinin özünəməxsus cəhətlərini daha aydın görə bilərik. L.S.Viqotski elmi yaradıcılığın xarakteri haqqındakı fikirlərin aydınlığını psixologiyanın imkanları ilə əlaqələndirir [2, 56]. Belə düşünür ki, əvvəllər dərk etmə proseslərinin psixoloji mahiyyəti kifayət qədər aydın deyildi. Lirik təəssürlərdə, həyəcanlarda emosiya əsas rol oynadığı halda incəsənətin mahiyyəti olan fikir dərk etmə prosesi sayılmaya bilməz. Bu emosiya tamamilə dəqiqliklə elmi-fəlsəfi yaradıcılıqda fikirdə əmələ gəlir. İncəsənətin psixoloji təhlilində, məsələn,

riyazi yaradıcılıqda, heç şübhəsiz ki, xüsusi riyazi emosiya fərqləndirilmir. Bununla belə, nə riyaziyyatçı, nə filosof, nə də təbiətşünas onların vəzifəsinin ixtisasları ilə bağlı olaraq emosiya yaratmaqdan ibarət olması fikr ilə razılaşmazlar. Ona görə də nə elmi, nə də bədii yaradıcılığı biz emosional fəaliyyət adlandırmırıq. Bədii yaradıcılıq öz sahələrinə görə çox zəngindir. Bu zənginlik yalnız incəsənətin sahələri ilə deyil, həm də sənət əsərlərinin fərdi xüsusiyyətləri, stili, xarakteri və insanlara təsiri ilə də fərqlənir. İstər musiqi, istər rəssamlıq, istərsə də incəsənətin digər sahələrində onun müəlliflərinin fərdi stili özünü göstərir. Bu, həmin əsəri yaradan insanın fərdi-psixoloji quruluşu ilə izah olunur. Bundan başqa, yaradıcılıq aktının nəticələri onun müəllifinin fikri, praktik fəaliyyətinin istiqaməti və xarakteri ilə müəyyən olunur.

L.S.Vıqotski incəsənətin elmi yaradıcılıqdan fərqləndirilməsi ilə bağlı daha mühüm fikirlər irəli sürür: «Hər halda, intellektual proseslərlə incəsənət arasındakı əlaqəyə, oxşarlığa prinsipial yanaşmaq olmaz...Son nəticədə hər hansı nəzəriyyəni onun yaratmış olduğu təcrübənin özündə sınaqdan keçirmək lazımdır...Bədii yaradıcılıq özünün mahiyyətinə görə psixologiyadan, adi ruhi hadisələrdən kənara çıxaraq ruhi empirizmə qalib gəlməsi ilə xarakterizə olunur. Bu mənada, hansısa passiv olan ruhu fərqləndirmək lazımdır...İntellekt yalnız iradənin ləngidilməsi deyil. Onu həm də fantaziyanın ləngidilməsi kimi də təsəvvür etməliyik». L.S.Vıqotskiyə görə, «incəsənət-ictimai insanın psixikasının tamamilə xüsusi – hisslər sahəsini sistemləşdirir» [5, 89-95]. O, hələ, V.Vundt tərəfindən fərdi yaradıcılıqla bağlı aparılmış tədqiqatları xatırlayaraq belə nəticə çıxarır ki, sosial yaradıcılığın son mənbəyi – fərdin yaradıcılığıdır.

L.Vıqotski bu qənaətdədir ki, indiyə qədər tədqiqatçılar, demək olar, bütün intellektual prosesləri estetik təsir sahəsindən kənarlaşdırıblar. Bir çox nəzəriyyəçilər birtərəfli olaraq incəsənətin – qavrayış, fantaziya, yaxud hisslərin işi olmasını düşünürlər. Bu halda incəsənət, dərk etmə sahəsi olan elmlə kəskin şəkildə qarşı-qarşıya qoyulur. Çünki onların mövqeyinə görə, elmi dərk etmənin incəsənət nəzəriyyəsi və bədii həzzalma hissəsinin əmələ gətirdiyi fikri aktların bir hissəsi olmasını qəbul etmək mümkün deyil. Beləliklə, indiyə qədər incəsənətin bütün nəhəng sahələri: musiqi, arxitektura, poeziya və digərləri fikri iş kimi izah edilən nəzəriyyədən təcrid olunub [5, 46].

Y.A.Ponomaryov bədii fantaziya ilə elmi fantaziyanın fərqi onların son məqsədinin müvafiq qavrayış elementlərinə uzlaşdırılmasında axtarır. Yəni bu sahələr üzrə yaranmış fantaziya tam mahiyyəti ilə yalnız son anda başqaları üçün aydınlaşaraq konkret və fərdi obraz yaradır. Bədii fantaziyanın psixoloji xüsusiyyətləri şüurun və məqsədin müxtəlif mərhələlərinin hissələrinə əsaslanır. Onun necə işləməsindən asılı olaraq, yaradıcı prosesdə yeni təsəvvür assosiasiyaları əmələ gəlir. Tamamilə mümkündür ki, eyni elementlər hər bir fərddə müxtəlif formada birləşdiyindən assosiasiyaların quruluşu eyni olmasın. Əgər bu elementlərin bir neçəsini dəyişmək mümkün olarsa, o zaman fərdi təsəvvürlər tamamilə başqa görkəm alar.

Fantaziyaların psixoloji təbiətini izah edərkən Z.Freyd mövzu ilə bağlı olaraq yazır: «Fantaziya reallığa qayıdan yol var. Bu, incəsənətdir. Fantaziyanın aralıq məmləkətində insanlıq üçün eyni olan reallıq hökm sürür. Məhrumiyyətlə üzləşənlərin hər biri ondan rahatlıq və ovundurma gözləyir. Rəssam olmayanlarda fantaziyanın mənbəyindən yararlanmaq imkanları məhduddur» [6, 78-82].

A.Ben zərif, gözəl incəsənət əsərlərinin dərk olunmasını məmnunluğun bir neçə növü ilə əlaqələndirir. İncəsənət növlərinə o, arxitekturayı, heykəltəraşlığı, rəssamlığı, poeziyanı, artistlik sənətini, rəqs və musiqini daxil edir. Bunların hər birinin öz məqsədi var: gözəllikdən zövq almaq. Ancaq bu zövqalma vasitələri müxtəlifdir. Ümumilikdə bu sahələrlə bağlı insana zövq verən iki hissədir: görmə və eşitmə. A.Ben tərəfindən incəsənətdən zövqalmanın iki yolu fərqləndirilir: a) incəsənət materialını yadda saxlamaq meyli; b) bədii zövq, yaxud artistlik həssaslığı. Bunun üçün aşağıdakı xüsusiyyətlər tələb olunur [6, 59]:

1. İfaçının mexaniki işi yerinə yetirməsi tələb olunan mədəniyyətlərdə hərəkəti qabiliyyətlər vacibdir. Müğənni, aktyor, natiq üçün səs vasitələri (səs orqanın gücü, onu hərəkət etdirmək üçün iradə, şərait, fərqləndirmə, yadda saxlamaq bacarığı və s.). Aktyor və natiqə mimika və jestikulyasiya, musiqiçiyə – virtuoz, rəssam və heykəltəraş üçün – (həssas) əllər tələb olunur. Yalnız şair üçün bunlar vacib deyil.

2. Bu və digər incəsənət materialını mənimsəmək meyli ona uyğun gələn ideya və formaların ruhən zənginləşdirilməsini tələb edir. Rəssam, şair geniş hafizəyə malik olmalıdır. Şairdə söz materialının daha geniş olması vacibdir. Aktyor jestləri, musiqiçi səsi yaxşı yadda saxlamalıdır.

3. Bütün bu güc və qabiliyyətlərə estetik hisslər rəhbərlik edir. Bu hisslər insanı mərkəzləşməyə, həmin sahələrdən zövq almağa, rahatlıq tapmağa vadar edir. Artist bunun üçün – öz sahəsi üzrə incəsənətə xas olan effektiv biliyə, incə hisslərə; arxitektora – mütənasibliyə; rəssama – rənglərin hamoniyasına; musiqiçi melodikliyə malik olmalıdır. Bədii həssaslıq – musiqiçini, ağıl, müxtəliflik meyli, estetik zövq-naturalisti, yaxud rəssamı, şairi yaratmır. Bütün bunları insan öz qabiliyyətləri və iradəsilə özü yaradır.

K.Q.Yunq bildirir ki, biz hələ bəşər həyatının ilk dövrlərindən hiss olunanların bədii təsviri cəhdlərinin izlərini görə bilirik. Qayaüstü təsvirlərdə müxtəlif simvollarla insan həyatının hadisələri təsvir olunub. Məsələn: səkkiz güşəli ulduz, dairə, xaç və s. Bu gün hərflər, işarələr və spektrin rəngləri, təbiət elementləri və zodiak işarələri, planetlər və insanın əxlaqi keyfiyyətləri və s. arasındakı münasibətləri müəyyən edən çoxlu simvolik sistemlər mövcuddur. İnsan tərəfindən yaradılmış, hamımıza bəlli olan simvollar, həqiqətən, insanın özündən də qədimdir. Bu simvollarla ifadə olunanlar kainatın özüylə bir yerdə meydana gəlib arxetipik şüurun izləridir. Yunq hesab edir ki, onun müasir xüsusiyyətlərini təhlil edə bilmək üçün qədim mədəniyyətin xüsusiyyətlərinə görə bədii təsvir vasitələrini daha dərinləndirən öyrənməliyə [4, 87].

Eləcə də poetik yaradıcılığın psixologiyasını tədqiq edən K.Yunqun gəldiyi nəticəyə görə, bədii yaradıcılıq ədəbiyyatşünaslıqdan fərqlənir. Psixologiya üçün xas olan dəyərlər və faktlar ədəbiyyat üçün mövcud olmaya bilər. Belə ki, şeir bir çox hallarda qeyri-ciddi yaradıcılıq növü kimi psixoloqa maraqsız görünür, yaxud, eyni cür də, hansısa psixoloji roman ədəbiyyatşünas üçün, bəlkə də eyni mahiyyət kəsb etmir. Poetik yaradıcılıq fenomenin mahiyyətini anlamaqdan ötrü şairlərin yaradıcılığına psixoloji yanaşma tələb olunur. Bu yanaşmada biz son nəticədə, kollektiv şüurla, şüuraltıda qorunanlarla üzləşirik. Çünki, psixoloji quruluşun əsas qanununa uyğun olaraq yeni doğulan hər kəs eyni dəqiqliklə, anatomik baxımdan əcdadlarının keçdiyi yolu təkrarlayır, lakin burada Yunq bir fərqləndirici cəhəti də qeyd edir. Yeni yaradılan hər bir poeziya nümunəsində yenilik var. Bu yenilik şairin fərdi şüuru ilə bağlı olanlardır.

Bu tədqiqatlarda elmi yaradıcılıq fəaliyyətinin nəzəri-metodoloji problemlərindən tutmuş, ayrı-ayrı tədqiqatçılarda elmi yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına qədər çoxsaylı problemlər təhlil olunur. Biz onlardan biri- elmi kollektivin tədqiqinə proqram rol yanaşması problemi üzərində ayrılıqda dayanacağıq.

Elmi fəaliyyət sahəsində çalışanların yüksək intellektə malik olması hər şeyi həll etmir, çünki elmi yaradıcılıq fəaliyyət üçün daha geniş imkanlar tələb olunur. Bu sahədə M.Q.Yaroşevskinin tədqiqatları diqqəti cəlb edir. O, elmi yaradıcılıq fəaliyyətinin bir sıra psixoloji problemlərini geniş araşdırmışdır: elmi kollektivin tədqiqinə proqram rol yanaşması; yaradıcılıq psixologiyası və psixologiyada yaradıcılıq; elmi inkişafın məntiqi və tədqiqatçının yaradıcılığının ontogenezi və s. [3, 189].

M.Q.Yaroşevski burada elmi kollektivin yaradıcılıq imkanlarının psixoloji məsələlərini araşdırır. Yaradıcılıq məhsullarının keyfiyyət göstəricilərini, ilk növbədə, elmi kollektivdə çalışanların iş qabililiyyətilə əlaqələndirir. İkinci amil kimi tədqiqat üçün seçilmiş mövzunun kollektivin maraqları ilə əlaqəsi, kollektiv üzvlərinə inkişafetdirici təsiri götürülür. Daha sonra tədqiqat üçün müvafiq prinsiplər seçmək bacarığı gəlir. Bu bacarıq nə qədər yüksəkdirsə, tədqiqatçılıq marağı da o qədər yüksək olacaqdır. Həmin prinsiplər əsasında tədqiqatçılıq proqramı hazırlanır. Tədqiqatçıların səyləri, maraqları isə bu amillərlə stimullaşdırılır: sistemli inkişaf, əşyavi-məntiqi materialların əlaqəsi, elmi-sosial və şəxsi-psixoloji komponentlərin harmoniyası. Bunlar tədqiqatçının dərin biliyi (erudisiyası), iradi dözümlülüyü (generalizasiyası), özünütənqidi və özünü korreksiyası ilə bağlıdır. Tədqiqatçının subyektiv imkanları ilə ölçülən bu keyfiyyətlər onunla bir kollektivdə çalışanların tədqiqatçılıq bacarıqlarına da təsir etmək gücündədir. Kollektivin lideri elmi yaradıcılıq üçün bu kimi vacib keyfiyyətlərə malik olduqda belə kollektiv qarşısında qoyduğu problemlərin həllində fenomenal nəticələr əldə etməyə qadirdir [9, 68].

ƏDƏBİYYAT

1. Овсяннико-Куликовский Н. Вопросы психологии творчества. М.: ЛКИ, 2008, 304 с.
2. Петровский А.В., Ярошевский М.Т. Основы творческой психологии. М.: УН ФРА, 1998, 329 с.
3. Əlizadə Ə.Ə. İstedadlı uşaqlar. Psixopedaqoji məsələlər: esselər, etüdlər. Bakı: ADPU, 2005, 352 s.
4. Сеидов С.И. Феноменология творчества. (История. Парадоксы. Личность). Баку: Чашыоглы, 2009, 304 с.
5. Алиева Е. Г. Творческая одаренность и условия ее развития // Психологический анализ учебной деятельности. М.: 1991, с. 7-17.
6. Ибадов Я.С. Психография как метод всестороннего развития новой личности. Симферополь: 2003, 188 с.
7. Щербакова Т.Н. Педагогическое мастерство // Материалы V междунар. науч. конф. (г. Москва, ноябрь 2014 г.) М.: Буки-Веди, 2014, с. 273-275.
8. Тихомиров О.К. Психология мышления. М.: МГУ, 1984, 270 с.
9. Мейдер В. Человек в науке: природа творчества. Гуманизм в науке, 2004 № 3 (32).
10. Степанова М.А. Интеллектуальная собственность на интеллектуальную одаренность// Вопросы психологии, 2003, № 6, с. 106-112.
11. Gilford J.P. Intellectual factors in product thinking in: explorational creativity, 1967, 324 p.

РЕЗЮМЕ

ХАРАКТЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАУЧНО-ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Исаева З.М.

Ключевые слова: наука, творчество, особенности, процесс, деятельность, развитие

Поиск истины всегда ведется посредством познания окружающего мира и самопознания. Именно эта цель лежит в основе стремления человека к саморазвитию, которая наиболее ярко находит свое воплощение в научном творчестве. Творческие поиски – это, прежде всего, умение понять себя и реализоваться в профессиональной сфере. Статья посвящена анализу характерных особенностей научного творчества как основного вида деятельности в процессе профессионального роста.

SUMMARY

CHARACTERISTICS OF SCIENTIFIC – CREATIVE ACTIVITIES

Isayeva Z.M.

Keywords: science, art, peculiarities the process, activity, development

The search of truth always comes through the knowledge of the world and self-knowledge. This goal is the basis of human desire for self-development, which is most clearly embodied in the scientific work. Creative search is, above all, the ability to perceive oneself and to be realized in the professional sphere. This article analyzes the characteristics of scientific creativity as the main activity in the process of professional growth.

Daxilolma tarixi: İlkin variant 10.04.2017
Son variant